

Etnik Kümelenmelerin Tarihsel Dönüşümünün Sosyal Sermayeye ve Mekânsal Üretime Yansıması: Yahudi ve Rum Mahalleleri Örneği

Can BALDAN ^{1*} , Ece KARACA ² , Yasemin AKCAKAYA ³

ORCID 1: 0000-0002-4644-1093

ORCID 2: 0000-0001-6215-568X

ORCID 3: 0000-0002-8587-1002

^{1,2,3} İstanbul Esenyurt Üniversitesi, Mühendislik ve Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, 34513, İstanbul, Türkiye.

* e-mail: canbaldan@esenyurt.edu.tr

Öz

Kamusal alan tartışmalarında bölgesel bağlamın etkisi literatürde geniş yer bulmaktadır. Çalışmalar; grupların birbirleriyle olan etkileşimlerinin, mekânla kurdukları bağın, etnik ve kültürel desenin, politik kararların mekân üretimi üzerinde etkili olduğunu vurgulamaktadır. Tarihsel akışta etnik kümelenmelerin gözlemlendiği, bu desenin zamanla değiştiği kent parçaları toplumların mekân üretim potansiyelleri ve yerel halkın kentte kendine has görünürlüğünün izlerini sürmek açısından fırsatlar sunar. Çalışmada Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde Yahudi ve Rum etnik kümelenmelerinin kentle kurduğu ilişkiler ağının izlerini sürmek amaçlanmıştır. Belirlenen amaçla Ankara, İzmir ve İstanbul'da seçilen Rum ve Yahudi mahallelerindeki etnik kümelenmelerin kentsel kimlik ve hafıza üzerindeki etkileri ve yansımaları irdelenmiştir. Etnik ve mezheplere göre ayrılmış toplumdaki Cumhuriyetle birlikte ulus devlete geçiş, yangınlar ve göç dalgalarının önemli olduğu ve bu dönemlerin kentsel kimliğe yansımalarının olduğu tespit edilmiştir. Çalışmanın sonucunda incelenen bölgelerin her dönemin kendine has izlerini taşıdığı, etnik yığılmaların içe kapanma eğiliminin olduğu, sosyal ağların ortaya çıkmasında inanç benzerliklerinin de etkisinin olduğu anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kamusal alan, Yahudi ve Rum mahalleleri, göç, dönüşüm

The Effect of Historical Transformation of Ethnic Clusters on Social Capital and Spatial Production: The Case of Jewish and Greek Neighborhoods

Abstract

The effect of the regional context in public space debates has wide coverage in the literature. Studies emphasize that the interaction of groups with each other, the bond they establish with the space, ethnic and cultural patterns, and political decisions are effective in the production of space. Urban parts, where ethnic clusters are observed in the historical flow and this pattern changes over time, offer opportunities to trace the spatial production potentials of societies and the unique visibility of local people in the city. The study, it is aimed to trace the network of relations established by Jewish and Greek ethnic clusters with the city in the Ottoman and Republican periods. Greek and Jewish neighborhoods in Ankara, Izmir, and Istanbul on urban identity and memory were examined. It has been determined that the transition from the ethnic and sectarian society to the nation-state with the republic, fires, and migration waves are important and that these periods have reflections on the urban identity. As a result of the study, it has been understood that the regions examined have their traces of each period, that ethnic agglomerations tend to be introverted, and that similarity of beliefs affects the emergence of social networks.

Keywords: Public space, Jewish and Greek neighborhoods, immigration, transformation

Citation: Baldan, C., Karaca, E. & Akcakaya, Y. (2022). The effect of historical transformation of ethnic clusters on social capital and spatial production: The case of Jewish and Greek neighborhoods. *Journal of Architectural Sciences and Applications*, 7 (Special Issue), 160-180.

DOI: <https://doi.org/10.30785/mbud.1022803>

1. Giriş

Tarihsel ve bölgesel bağlam; insan gruplarının birbirleriyle olan etkileşimleri, mekânla kurdukları bağ, özel ve kamusal alan deneyimi ve üretim pratikleri üzerinde etkilidir. Bu etkiler içsel ve dışsal olmak üzere ikiye ayrılır. İçsel etkiler, kültür temelinde gelişen ilişkilerin doğal evrim sürecini kapsarken; dışsal etkiler, makro ölçekte devlet ve politik müdahalelerin etkisini kapsar (Connerton, 1989). Çalışma Osmanlı dönemi ile Cumhuriyet dönemini kapsayan süreçte, etnik ve dini mezheplere göre ayrılmış imparatorluk yapısından Cumhuriyet dönemi ulus devlet inşası sürecinde tarihsel değişimlerin, etnik grupların hem birbirleriyle olan hem de kentle olan ilişkileri arasındaki karşılıklı etkileşime odaklanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda azınlık nüfus yoğunlukları göz önüne alındığında Rum ve Yahudi etnik gruplarına odaklanılmıştır. Seçilecek yerleşimlerin karşılaştırmalı olarak sağlıklı incelenmesi için başat dinamiklerinin benzer olması tercih edilmiştir. Bu paralellikte Kasımpaşa tersanesinde çalıştırılmak üzere Rumların yerleştirildiği Kurtuluş semti (Tatavla) (Türker, 2019) ve ticaret ve bilim konusunda yüksek deneyime sahip oldukları için önemli ticaret akslarında yer alan İzmir-Kemeraltı/Karataş, Ankara-Anafartalar/Denizciler bölgelerine yerleştirilen (Zeren, 2019) Yahudi nüfusunun yer aldığı mahalleler seçilmiş ve seçilen bölgeler karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Etnik ve mezhepsel gruplara ayrılmış olan Osmanlı İmparatorluğu dönemi ile ulus devlet yapısındaki kamusal mekân algısı ve üretiminin farklılıklarını tespit etmek amaçlanmıştır. Belirlenen amaç doğrultusunda,

- Çalışma alanlarının gelişim sürecinde kırılma noktaları nelerdir?
- Etnik kümelenmelerin kentsel kimlik ve hafıza üzerindeki etkileri nelerdir?
- Etnik kümelenmelerde gözlemlenen içe kapanma eğiliminin sosyal sermaye üzerindeki etkileri nelerdir? olmak üzere üç temel araştırma sorusu oluşturulmuştur. Belirlenen araştırma soruları bir sonraki bölümde detaylı olarak açıklanan sosyal sermaye ve toplumsal hafıza literatür yazımıyla ilişkilendirilerek cevaplanmaya çalışılmıştır.

1.1. Kamusal Alanın Üretim ve Deneyiminde Sosyal Sermaye ve Toplumsal Hafızanın Yeri

Sosyal bilimlerde bir araştırma kavramı olan sosyal sermaye bireysel ve toplumsal olmak üzere iki analiz düzeyinde incelenmektedir. İlki, bireysel düzeyde insanların kazanımlarını ve psikolojik refahlarını tanımlarken; ikincisi, toplumsal düzeyde, kişinin ailesinde, iş yerinde, okulunda ve toplumdaki kolektif değerlerin varlığını ifade eder (Burt, 2017; Putnam, 1993). Bireysel düzeyde oluşan sosyal sermaye ile ilgili ampirik çalışmalar kişilerin demografik, etnik, sosyo-ekonomik ve kültürel yapılarına odaklanırken, toplumsal sosyal sermaye ile ilgili çalışmalar topluluklar arasındaki ağların benzerlikleri ve farklılıklarını ortaya koymak için makro ölçekteki göstergelere yönelmişlerdir (Coleman, 2009; Lin, 2002).

Literatürde sosyal sermayenin tanımı hakkındaki fikir ayrılıklarının aksine, sosyal sermaye biçimleri üzerine fikir birliği olduğu anlaşılmaktadır. Bunlar; sınırlama, köprü kurma ve bağlantı kurma olmak üzere üçe ayrılmaktadır.

Sınırlama (Bounding), sosyal olarak homojen grupları karakterize eden ilişki türlerini ve davranışları ifade eder. Bu tür gruplar tipik olarak büyük ölçüde kişiler arası yakınlık ve mekansal yakınlık temelinde ortaya çıkar. Sınırlanmış ağlar, değerler ve bakış açıları açısından oldukça uyumlu olma eğilimindedir, ancak aynı zamanda doğaları gereği daha içe dönük ve dışlayıcıdır. Oldukça sınırlı gruplardaki ilişkiler, daha sık etkileşimler, paylaşılan deneyimler ve güçlü güven düzeylerini ve derinlerde yerleşik karşılıklılık kanallarını besleyen rutin kültürel uygulamalara dayanma eğilimindedir. Bu tür ağlar, dış tehdide karşı koruyucu bir tampon sunar. Ayrıca, karışıklık zamanlarında istikrar duygusu sağlarlar. Aynı zamanda, yüksek oranda sınırlanmış sosyal sermayenin tüm çıktıları, üyeleri için her zaman avantajlı değildir. Homojen bir grubun sınırları dışından gelen bilgi ve fikirlerin içeriden biri tarafından şüphe, onaylanmama veya tamamen reddedilme ile ele alınması daha olasıdır.

Öte yandan köprü kuran (Bridging) sosyal sermaye, farklı sosyal ve etnik farklılıklara sahip insanlar arasında kaynakların değişimini mümkün kılar. Dolayısıyla, sosyal sermayenin köprü biçimi, daha dışa dönük ve sosyal olarak kapsayıcı bir ağ türünü tanımlar. Bu sosyal sermaye biçimi, özel ve kamusal alanın ve ürünlerin tüm nüfusa daha geniş bir şekilde dağıtılabileceği etkili bir araçtır. Köprü tipi ağ ilişkileri, heterojen etki alanlarına ve görünüm ve perspektif farklılıklarına daha fazla izin verecek şekilde yapılandırılmıştır. Sosyal sermayenin köprü biçimi, farklı kimlik gruplarının bütünleşmesine daha uygundur. Örneğin, etnik köken, sınıf veya mahalle sınırlarını aşabilir. Öte yandan, sosyal

sermayenin köprü biçimi, grup normlarının ve yaptırımlarının yaratılmasına ve uygulanmasına daha az elverişlidir. Sonuç olarak, ilişki biçimleri arasında köprü görevi gören sosyal ağlarda daha az istikrar ve daha fazla karışıklık olma eğilimindedir.

Son olarak bağlantı kurma (Linking), son zamanlarda özellikle uluslararası kalkınma alanında önem kazanmıştır. Sosyal sermayenin bağlantı kurma biçimi, bir grubun otorite konumundaki bireylerle bağlantı kurma yeteneğini tanımlar. Daha fazla "dikey" entegrasyonu kolaylaştırır. Bu sosyal sermaye biçimi, bir grubun iktidar ve otorite konumunda olanlar tarafından tutulan kaynaklar, fikirler ve bilgilere erişme fırsatını vurgular. Bağlantı kurmanın, bir ağın üyelerinin bir kısmının "dikey" olarak (yani, bir ağın dışında iktidar konumundaki bireylere) bağlanmaya yönelik bilinçli bir çabası olması anlamında kullanılırken, köprülemenin "yatay" olarak gerçekleştiği kabul edilir (Hanlon, 2009).

Toplumsal yapılarda ve ağlarda üç farklı dinamikte gözlemlenen sosyal sermaye kolektif eylemin ortaya çıkma potansiyelini artırır. Kolektif eyleme geçme ve kolektif talepler kamuya hizmet verecek yapıların inşasına (Okul, hastane, ibadethane... vb.) ve kamusal alan üretim potansiyeline pozitif katkı sağlar. Bu bağlamda kamusal alanların üretimi ve kullanımı, güçlü sosyal sermayeye eşlik eden etnik ve kültürel özgüvenin varlığından olumlu yönde etkilenir (Algan ve diğerleri, 2016). Etnik ve kültürel gruplarda özgüvenin oluşması paylaşılan yakın çevrede bulunan diğer gruplar arasında sayıca üstünlükten beslenir (Alesina ve La Ferrara, 2005).

Kentsel coğrafyada etnik ve kültürel gruplar her zaman homojen ve düzenli dağılım göstermeyebilir. Aynı zamanda idari birimlerin (ilçe, mahalle... vb.) sınırları bu grupların kent içindeki dağılımlarıyla örtüşmeyebilir. Mahalle çeperlerinin kimlikleri farklılaşabilir (Chaix ve diğerleri, 2009). Bu yüzden kimliklerin ve kültürel desenin sadece yaşam alanlarında şekillendiği ve konut yakın çevresinde kentsel ağlara dahil olduğunu söylemek yetersiz kalacaktır. Makro ölçekte, yakın çevrede gelişen farklı kültürel desenlerle olan etkileşim, kent içindeki iş sirkülasyonu, politik ve siyasi kararlar da belirli bir bölgedeki sosyal yapı ve davranışlar üzerinde etkili olurlar (Kesler ve Bloemraad, 2010).

Akışta değinilen hem makro hem de mikro ölçekteki dinamiklerden etkilenerek uzun yıllar içerisinde şekillenen yerel kültürün toplumsal örgütlenme biçimi, toplumsal hafızayı ifade eder (Cosser ve diğerleri, 1992). Toplumsal hafıza, din, gelenek, alışkanlıklar, kültür, yapay ve doğal çevrenin etkisiyle içsel dinamiklerden, politik kararlar, yasal ve yönetsel sistemlerin etkisiyle dışsal dinamiklerden etkilenir ve şekillenir (Connerton, 1989). İçsel dinamikler toplumsal hafızanın doğal evrimsel sürecine eşlik ederken, dışsal dinamikler ise doğrudan müdahaleleri kapsar. İktidar gücü resmi ideolojiyi destekleyen anıtsal yapı üretiminde, sokak-cadde-meydan isimlerinde, kamusal hayatta kurallar veya dayatmalar aracılığıyla vücut bulur, toplumsal hafızayı biçimlendirir, mekânda cisimleşir (Assmann ve Czaplicka, 1995). 21.Yy'da küreselleşme adımlarıyla sermayenin ekonomik coğrafyada yer seçimi ulus sınırlarının ötesine geçerek, üretim ve tüketimin hızını ve yapısını yeniden şekillendirmiştir. Bu bağlamda mekân aracılığıyla toplumsal hafızayı şekillendiren tek dışsal etmenin artık iktidar gücü olmadığı söylenebilir. Küresel kapitalizm, toplumsal hafızayı manipüle ederek zamansız ve mekânsız yer ortaya çıkarmıştır. Markaların tabelaları, popüler tüketim alışkanlıkları toplumların aidiyet duygularını pekiştiren yeni dinamikler haline gelmiştir (Auge, 1996).

Yukarıda tanımlanan sosyal sermayenin bir parçası olan toplumsal etkileşim ağlarının yapısı ve toplumsal hafızayı şekillendiren mikro ve makro ölçekteki etmenler savaşlar, rejim değişiklikleri, göç, siyasi kararlar, sosyo ekonomik ve sosyo kültürel yapıdaki dönüşümler gibi tarihsel akış içerisinde meydana gelen neden-sonuç ilişkisinden etkilenir. Kamusal alan üretiminin ve talebinin potansiyeli sosyal sermayeyle doğrudan ilişkilidir. Aynı zamanda kamusal alan toplumsal hafızanın saklandığı ve olgunlaştığı önemli düzlemlerden birini oluşturur (Ostrom, 1990; Putnam, 1993). Bu bağlamda belirli bir bölgeyi etkileyen tarihsel süreçteki kırılma noktalarıyla buna bağlı gelişen toplumsal yapıdaki dönüşümün kentsel mekânda kamusal alana yansıma biçimi aracılığıyla toplumsal hafızanın izini sürmek dikkat çekici ve anlamlı olacaktır.

2. Materyal ve Yöntem

Çalışmanın yöntemi olarak, geniş tarihsel inceleme yapılmıştır. Bu kapsamda İstanbul, Ankara ve İzmir yerleşimlerinin 16. yy'a tarihlenen geçmişlerinin anlaşılması amacıyla tarih literatüründen faydalanılmıştır. 18. yy ve sonrası için, seçilen bölgeleri ziyaret eden seyyahların anı kitapları sosyal

hayat ve kentsel dokunun betimlenmesinde çalışmanın önemli kaynaklarını oluşturmaktadır. Aynı zamana tarihlenen süreçte Osmanlı yerleşimlerini haritalayan kaynakların artmasıyla, tarihi haritalardan çalışmada anı kitaplarına ek olarak kentsel dokunun anlaşılması amacıyla faydalanılmıştır. Eski haritalar ve fotoğraf kaynakları yardımıyla yapıların yoğunluğu, sokak dokusu, yapı yerleşimi, yapı yükseklikleri, cephe özellikleri incelenmiştir. Mekanların biçimlenmesi ve tarihsel süreçte sosyal hayatın kentle kurduğu ilişki üzerinden alt başlıklar oluşturularak dönüşümlerin kıyaslanması amaçlanmıştır. Bulgular kavramsal çerçeveye ilişkilendirilerek yorumlanmıştır.

3. Bulgular ve Tartışma

3.1. Yerleşmelerin Başat Dinamikleri

Bu bölümde çalışma alanı olan Rum ve Yahudi mahallelerinin oluşum dinamikleri irdelenmiştir. Tatavla, kentsel coğrafi konumu açısından Kasımpaşa, Dolapdere, Yenişehir, Sinemköy, Feriköy, Cindersesi ile çevrili bugünkü adıyla Kurtuluş olarak bilinen yerleşmeyi ifade etmektedir (Şekil 1). Bir Rum köyü olan Tatavla, Aya Athanasios (Bugün ki adıyla Aya Dimitri) kilisesinin etrafında kurulmuştur. Kilisenin restorasyon, bakım ve onarım kayıtlarından ayrıca gezginlerin notlarından ulaşılan bilgiye göre yapının tarihi 16. yy'a dayanmaktadır (Türker, 2009). Tatavla Köyü bölgede kiraz ağaçlarının çokluğundan dolayı kayıtlarda 16. yy'a kadar Kersohori (Kirazlı Köy) olarak anılmaktadır (Irmak, 2018). Daha önceleri geniş boş otlak arazilerin varlığı sebebiyle Cenevizli seyislerin ve atların bölgede yaşadığı bilinmektedir. 16. yy'ın son çeyreğinde Kasımpaşa'da bulunan Aya Dimitri Kilisesi'nin camiye çevrilmesiyle, kilisede bulunan Aya Dimitri İkonası, Aya Athanasios Kilisesi'ne taşınır ve o tarihten itibaren Aya Dimitri Kilisesi ve çevresindeki yerleşme de Aya Dimitri Köyü olarak anılmaya başlar (Hristodulu, 2013).

Şekil 1. Kaya Tatavla'nın günümüz İstanbul'unda izdüşümü (Google Earth, 2021)

Kasımpaşa'da bulunan tersanede çalışacak kalifiyeli eleman ihtiyacının giderek artmasıyla birlikte, Ege Adaları'ndan getirilen Rum savaş esiri denizciler tersanede çalışmak üzere Kasımpaşa'ya yönlendirilmiştir. Tersanede çalışmaya başlayan esirler kısa sürede Osmanlı tebaasına dahil olarak en yakın Rum köyü olan Aya Dimitri'ye yerleşirler. Hem Kasımpaşa'da bulunan Rum cemaatinin hem de tersanede çalışan Rumların Aya Dimitri Köyü'ne yerleşmesiyle bölgede yoğun Rum nüfusu oluşturur. Cenevizli seyislerden kalan at tavlalarının çokluğu sebebiyle Dimitri Köyü halk arasında artık Tatavla olarak anılmaya başlamıştır (Irmak, 2018; Türker, 2009).

İnceleme konusu olan bir diğer etnik küme Yahudilerin, Osmanlı coğrafyasındaki yerleşim süreci şu şekildedir:

15. Yüzyılın sonuna doğru İspanya ve Portekiz'den sürgün edilen Yahudiler Osmanlı imparatorluğu tarafından ticaret ve bilim alanlarında yüksek deneyime sahip oldukları için Osmanlı Devleti tarafından kabul görmüşlerdir. Osmanlı Devleti'ne yerleşen Yahudilerin can ve mal güvenlikleri sağlanmış, seçtikleri din konusunda serbest bırakılmışlardır. Bu göç Osmanlı kentlerinin birçok açıdan gelişmesine katkı sağlamıştır (Zeren, 2019). İzmir ve Ankara illeri en yoğun olarak yerleştirildikleri bölgelerin başında gelmektedir. İzmir-Kemeraltı ve Karataş, Ankara- Anafartalar ve Denizciler bölgeleri kümelenme yoğunluğu açısından dikkat çekicidir (Şekil 2).

Şekil 2. Sırayla Yahudi yerleşimlerinin günümüz İzmir ve Ankara kentlerinde izdüşümü (Google Earth, 2021)

Her iki etnik grubun yerleşim başat dinamiklerinde, Osmanlı İmparatorluğu'nun örtük bilgi temelli insan kaynağı transferi dikkat çekmektedir. Rumların denizcilik, Yahudilerin ticaret ve bilim alanlarında örtük bilgi sermayesi göç ve yerleşim süreçlerini hızlandırdığı ve zemin hazırladığı söylenebilir.

3.2. Yahudi ve Rum Etnik Kümelermelerinde Konutlar ve Üretim Mekânlarının Biçimlenmesi

Yahudiler, İzmir topraklarında yaklaşık olarak 400 sene yaşamış ve arkalarında birçok sinagog ve sivil mimari örneği bırakmışlardır. Kemeraltı ve Karataş Bölgesinde bulunan Yahudi bölgelerinin dokuları korunmuş ve özellikle Havra Sokağı, Hahambaşı, Erfati, Hurşidiye, Çavez, Bene İsrail, Sonsino mahallelerinde yoğun olarak Yahudi yapıları bulunmaktadır (Zeren, 2019).

Yahudiler, İspanya ve Portekiz'deki kültürel özelliklerini benzer iklim özelliklere sahip İzmir topraklarına da yansıtmış, "aile evi" yani İspanyolca "kortijo" adı verilen konut biçimlerini mahalle dokularına yansıtmışlardır. Çok kalabalık ailelerin yaşamasına imkân sağlayan kortijolar, içe dönük plan tipine sahip olup bir avlunun 4 tarafını çevreleyen 2 katlı yapılardan oluşmaktadır (Şekil 3). Bir başka Yahudi konut tipi ise sokak kenarına sıralanmış tek veya iki katlı konut tipleridir. Sokak dokusunun yanında yine avlu konumlandırılmıştır. Bu konut dizimleri Yahudilerin bir arada dayanışma ortamı içerisinde yaşamasına ve mahremiyetlerinin korunmasına yardımcı olmaktadır. Konut tiplerinde zemin katta ortak alanlar (wc, banyo, mutfak) ve müstemilat bulunurken üst katlarda ise yatak odaları bulunmaktadır. Avlularda genellikle serinlemeye yarayan fiskeye bulunmaktadır (Şekil 4).

etmeleri ve özellikle Pera ve çevresinde yer alan Rumların ticari imtiyazlar sayesinde zenginleşmesi mimari üsluba da yansımıştır (Şenyurt, 2012).

İncelenen Yahudi yerleşmelerinden farklı olarak Tatavla'nın kentsel sınırlarının tarihsel süreçte genişlemesi ve değişmesi dikkat çekicidir. Büyümeyi etkileyen temel faktörler:

- Pera bölgesinde ticari canlanma
- Yangınlar
- Toplu taşıma ağlarının oluşturulması

«...Tatavla'da evlerin hemen hemen tümü ahşaptı... » (N. Karavia)

Pera yangını sonrası bölgede nüfus artışı ve İstanbul'un günlük hayatına atlı tramvayın girmesiyle, yeni yerleşmeler Tatavla ve Beyoğlu-Pera arasındaki boşlukları doldurmaya başlamıştır. Tramvayla birlikte ulaşım planlamasına geniş ve kaldırımlı yollar dahil edilmiştir (Çelik, 2019). Atlı tramvay hattı Tatavla içine ulaşmamaktadır, 20.Yy'ın ilk çeyreğinde atlı tramvayların raylı sisteme dönüşmesinden sonra eklenen yeni hatların Pervititch haritaları incelendiğinde Sinemköy, Feriköy'den geçerek Aya Dimitri Kilisesi önüne kadar tramvay sisteminin geldiği görülmektedir (Şekil 5).

Şekil 5. Sırasıyla Aya Dimitri, Feriköy ve Sinemköy tramvay hatları (Pervititch haritaları, 1929)

Tramvayın gelişile birlikte bugünkü Kurtuluş ana caddeyi oluşturan hat sağlı ve sollu apartmanlarla dolmaya başlar (Çelik, 2019). Apartmanın Osmanlı kent hayatına girişiyle aynı döneme denk gelmektedir. İlk apartmanların çok büyük bir kısmı gayrimüslim mahallelerinde inşa edilmiştir. Müslüman Türklerin ekonomik durumunun gayrimüslimlere göre daha kötü olması ve muhafazakâr Müslüman hayatının yabancı aile gruplarıyla yaşam alanı paylaşma pratiğine karşı çekingen tavrın bu durumun nedenlerinden bazıları olarak söylenebilir. Ancak apartman kültürü ve apartman hayatı günümüz apartman algısından 2. Meşrutiyet'in ortalarına kadar oldukça farklıdır. Müstakil konutlarda yaşam zenginlik göstergesi olarak kabul edildiğinden apartmana taşınmak toplumsal algı açısından olumsuz etki yaratmaktadır. Bu yüzden ilk başlarda apartmanlar pansiyon konut ilerleyen aşamada 2. konut daha sonraları ise 1. konut olarak kullanılmaya başlamıştır (Şenyurt, 2012)

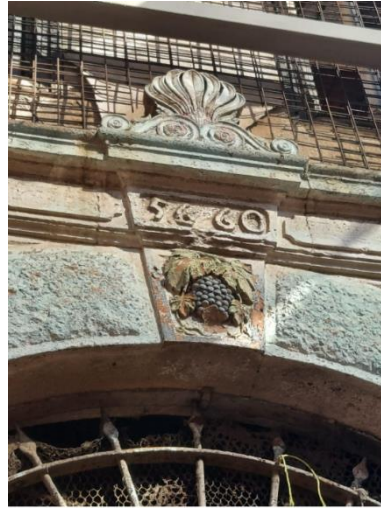
«...zavallıların ev kiralayacak paraları yok, apartmana taşıyorlar!» (Spataris, 2011)

Kentsel alanda konutla birlikte, üretim ve hizmet mekânlarının da sosyal ağlar için önemli olduğu söylenebilir. Etnik kümelenmelerin mekân deneyiminin tarihsel dönüşümünde bu birimlerin kullanım amacı ve tarihsel süreç içerisinde nasıl farklılaştıkları etnik yapılar ve kent ilişkisi için önemli ipuçlarını barındırabilir.

Ankara kalesi bölgesinde yer alan Yahudi kümelenmeleri, 16. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar Yahudilere ev sahipliği yapmıştır. 15. yüzyılda İspanya ve Portekiz'den göç eden Yahudiler iskân politikaları nedeniyle

16.yüzyılın başında İstanbul'dan Ankara'ya yerleştirilmiştir (Bahar, 2003). Kaynaklar Yahudilerin o dönem Ankarasında genel olarak esnafılık, attâr gibi hizmet sektörlerinde çalıştığını belirtmektedir (Gök, 2009).

Yahudi kültüründe ve günlük yaşantısında önemli yeri olan bazı yapıların dönüşüm süreci şu şekildedir: 1871 tarihinde, Havra Sokağı'nda ve Etz Hayim Sinagogu ile Popularya Okulu'nun arkasında Hacı İbrahim'e ait olan meyhane bulunmaktadır. Bugün Akın Pasajı olarak bilinen yerde ise 1895, Halifa Politi'ye ait Şarap Fabrikası kurulmuştur. 1871 tarihli belge, Akın Pasajı arazisinin 1871'de okula ait vakıf arazisi olduğu bilgisini vermektedir. Pasaj ana giriş kapısının üzerinde yer alan üzüm salkımı şeklindeki kabartması (Şekil 6) ve İbrani takvimiyle yazılı olan 5660 tarihi de bahsi geçen şarap fabrikasına aittir. İzmir Yahudi Cemaati için kaşer (helal) şarap üretimi kültürün önemli birer parçasıdır. Şarap Fabrikası, aynı zamanda Yahudi gruplarının kaşer şarap ihtiyaçlarını karşılamaktadır. Bu yapı, İstanbul Kurtuluş Rum cemaati yapılarının geçirdiği sürece benzer şekilde günün ihtiyaçlarına yönelik fonksiyonel dönüşüm geçirmiş ve 1968 tarihinde Kunduraçılar Pasajına dönüştürülmüştür (İzmir Jewish Heritage Project, (2021).

Şekil 6. Pasajın girişinde yer alan üzüm salkımı figürü (İzmir Jewish Heritage Project, 2021)

İstanbul Tatavla yerleşiminde günlük ticari hayat ve kullanım birimleri, çalışmada değinilen diğer Yahudi yerleşimlerinde yer alan ticari birimlerden farklılaşmaktadır. Tatavla'daki informal ağlar ve eğlence kültürü üzerinde kurulu sosyal yapının üretim mekanları üzerindeki etkisi net olarak gözlemlenebildiği söylenebilir.

«...Galata'dan Tophane'ye kadar bir araya toplanmış bu gruhun bir benzerini yeryüzünün başka bir şehrinde bulunabileceği şüpheli... en aşağılık insanlar yaşıyor... Yukarı Pera'daki Avrupalıları korkutan ve diğer yakadaki Türklerin haklı nefretini çeken bu insanlar meyhaneleri dolduruyor... yer altı yaşamı sürüyor... kanunları hiçe sayarak gayet güzel geçim sürüyorlar... ülkenin siyasi durumu cezalandırmayı imkânsız kılıyor...» (Marion, 2019).

Bu bağlamda, Yabancılar tanınan imtiyazlar ve Osmanlı merkezi yönetimindeki güç kaybı, yabancıların kümelenildiği Beyoğlu, Pera, Tatavla, Kasımpaşa'ya kadar uzanan bölgede informal ağların ve suç temelinde gelişen ticaretin ortaya çıkmasına sebep olduğu söylenebilir. Tatavla'daki yapının içe kapanık ve kendi kendini idare eden bir yapıda olduğundan çalışmanın daha önceki kısımlarında bahsedilmişti. Bu çerçevede Tatavla'nın etrafındaki gelişmeler bölge halkının zengin üst gelir grubundan oluşan gayrimüslim sınıfın karanlık işlerini yapan bir yapıya dönüşmesine sebep olmuştur. Bu durumun betimlemelerine pek çok anı kitaplarında rastlamak mümkündür.

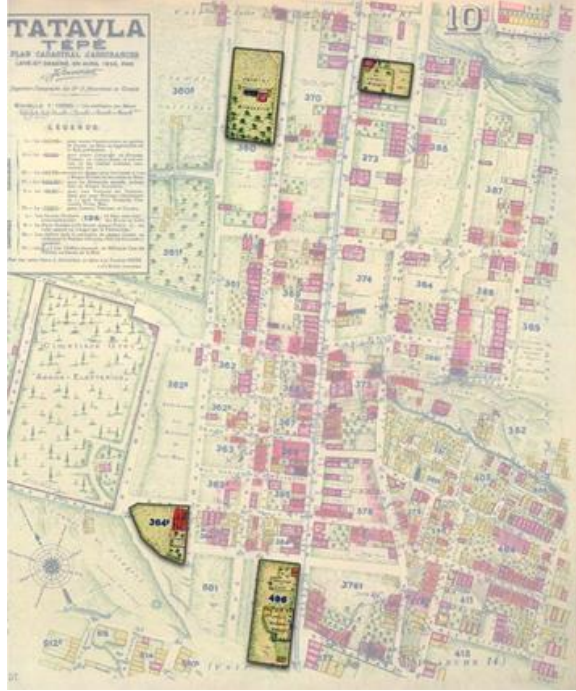
«...Tatavla halkın en alt tabaksının eğlence ve sefahat yeridir... ahlak açısından en düşük insanlar başka yerde barınamazlar... taverna ve meyhanelerde dans eden dansöz ve köçeklerle adeta ölümsüzleşmiştir...» (Hammer, 1882).

«...Halkın tamamı Rum... ortalıkta serbestçe dolaşan domuz ve tavuklarla oynayan kurnaz yüzlü çocuklar...» (De Amicis, 1896).

«...Tatavla'da evlerin hemen hemen tümü ahşaptı... karanlık kış gecelerinde geçmek isteyenler her türlü belayı peşinen karşılaşmayı göze almalıydılar...» (Karavia, 1933).

Sosyal sermayenin düşük olduğu kolektif eylemlerin gözlemlenmediği bölgelerde çeteleşme, mafya... vb gibi yapılanmaların ortaya çıkması beklenmektedir. Bazı durumlarda ise yüksek sosyal sermaye varlığının toplumsal ağlar içerisinde yasa dışı yapılanmaların kayırılmasına da sebep olabilir. Ancak Tatavla için sosyal sermayenin gözlemlenmediği bir yerleşim birimi demek pek olası değildir. Suç ve yeraltı dünyasıyla anılan Tatavla aynı zamanda İstanbul'a giren yabancı sermayeyle birlikte zenginleşmeye başlamıştır.

Tanzimat sonrası dönemde, gazino ve taverna kültürünün Tatavla'da ki uzun geçmişi yeni bira bahçelerinin, kafelerin ve eğlence mekânlarının kentin bu küçük parçasının her yerine hızlıca yayılmasını sağlamıştır (Şekil 7).

Şekil 7. Tatavla Kasımpaşa yamaçlarında yeni açılan bira bahçeleri (Pervititch haritası, 1929)

Cumhuriyet'in ilanından sonra Tatavla (Kurtuluş)'daki dönüşüm sadece sosyal hayatta olmamıştır. Kentleşme ve bu süreçte kentin geçirdiği evrim kamusal mekâna, sokaklara ve caddelere yansımaya başlamıştır. Parke taşı kaplı olan sokaklar zamanla asfalt kaplamaya dönüşmüştür. Birahane ve meyhane kültürüne boş arazilere yeni kurulan çardaklı kahvehaneler eklenmiştir. Bölgede fırın, kafe, meyhane, birahane ve küçük esnafın olduğu desenden yerini küçük ve orta büyüklükte imalathanelerin bulunduğu mavi yaka çalışana yönelik ekonomik kümelenmeye bırakması dikkat çekicidir.

«...Despina'nın karşısında Tokyo imalat fabrikası.... Kuyulubağ sokağına gelmeden Alaska Dondurma fabrikası... bunlar ikişer katlı küçük taş yapıları...» (Irmak, 2018).

İlgili literatür, coğrafi yakınlığın yanında sosyal ve kültürel yakınlığın da etkileşim ağlarının kurulmasında pozitif etkisinin olduğunu söylemektedir (Boschma, 2005). Konut ve üretim mekanlarındaki ilişkisel örüntü incelendiğinde, daha önce bahsedildiği gibi Rum ve Yahudi etnik kökenine sahip grupların yakın çevrede yer seçimi, coğrafi yakınlıkla birlikte sosyal yakınlık etkisini barındırmaktadır. Benzer grupların homojen bir şekilde coğrafi yığılması içe kapanma eğilimine sebep olur. Her iki tip etnik kümelenmede de hem sosyal hayatta hem kamusal mekânda içe kapanmanın izlerine rastlanmaktadır.

3.3. Gündelik Sosyal Hayat ve Kentsel Yaşantının Tarihsel Süreçte Dönüşümü

İzmir ve Ankara Yahudi kümelenmelerinde yerel kültür ve kamusal mekân ilişkisi şu şekildedir;

Dönemin İzmir'i kültürel ve sosyal yaşamda sunduğu kentsel olanaklar sayesinde Ankara ve İzmir kamusal hayatı arasında farklılaşmalara neden olmuştur. Bu farklılıkların başında, dini bayramların daha gösterişli kutlanması, tiyatro gösterileri, Havra sokakta düzenlenen şarap tadım festivalleri gibi gösterişli kültürel aktiviteler olduğu söylenebilir (Şekil 8) (Şenocak, 2003). Ancak Yahudi toplumunun genel içe kapanık yapısı sebebiyle İzmir Rumları kentsel yaşantıda daha baskın oldukları gözlemlenmektedir. Hem Bulletin de l'Alliance'da yayınlanan hem de 1890'lı yıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Yahudilerin konu edildiği raporları incelendiğinde, 19. yüzyılın sonlarında da "Osmanlı İmparatorluğu Yahudiler için güven içinde yaşadıkları sulh ve huzur limanı olmaya devam etmiştir".

Şekil 8. İzmir havra sokak pazarı ve festivalinden bir görüntü (Kemeraltı çarşısı web sitesi)

Aynı zamanda bölgede pek çok dini yapı bulunmaktadır. Örtmeli Mescid, Eskicioğlu Camisi, Lelebicioğlu Camisi ve Sinagog olmak üzere, 14. yy. dan 19.- 20. yy. başlarına uzanan süreci simgeleyen örneklerdir. Bunların dışında, Yahudi Mahallesi'nin Anafartalar Caddesi'ne uzanan parçasında hamam bulunmaktadır. 1915 ve 1917 yangınları mahalleye ciddi zararlar vermiştir (İlter, 1996).

Ankara'daki Yahudi mahallesinin genel olarak organik bir dokuya sahip olduğu göze çarpmaktadır. Sadece yangın sonrası yeniden inşa edilen kuzey bölgesi makro formunun farklılaştığı anlaşılmaktadır. Genel olarak, sokaklar kıvrımlı ve dar olup, kimi yerlerde çıkmaz sokaklar bulunmaktadır. Sokakların kesişim noktalarında, çeşme gibi sokak elemanları ile cami ve mescit gibi dini yapıların da yer aldığı küçük meydanıklar yer alır. Sokak çeperlerini konutlarının farklı renklere boyanmış cepheleri ve avlu duvarları sınırlamaktadır (Bahar, 2003).

Şekil 9. Farklı zaman dilimlerinden karnaval anına ait fotoğraflar (Bağımsız iletişim ağı)

Yahudi kültürünün ve Yahudi cemaatlerinin diğer gruplarla olan etkileşiminin tarihsel süreçte bazı zamanlarda ayrımcılığa maruz kalmalarından dolayı içe kapanıklığın sosyal hayata da yansıdığı anlaşılmaktadır. Avlulu konut birimlerine ve dini yapılara hapsolan sosyal hayat, açık kamusal alanlarda gözlemlenmemektedir. Bu yüzden Yahudi kümelenmelerinde, Rum etnik kümelenmelerinde olduğu kadar belirgin kamusal sosyal hayat betimlenememiştir.

Tatavla kültürüyle özdeşleşen en önemli etkinliklerden biri Tatavla Karnavalı'dır. Karnavalda, çeşitli kıyafet ve maskelerle eğlenceler düzenleyen Rumlar, karnaval için önceden toplanma ve eğlence için

planlanmamış kentsel mekanlarda bir araya gelerek karnavalı kutlarlar (Şekil 9). Karnaval Tatavla çevresindeki tüm sokaklara yayılır ve Aya Dimtiri Kilisesi'nin önündeki meydanda (Şekil 10) asıl panayır gerçekleştirilerek son bulur (Şenyurt, 2012). Aynı zamanda Apokrea denen karnaval, halk dilinde Apukurya Maskarası olarak ta anılır. Yeşilköy, Kumkapı, Samatya Rum Cemaatleri Pera'ya gelmekte buradan Yenişehir ve Akarca Yokuşu rotasıyla Aya Dimitri Kilisesi önündeki meydanda toplanmaktadır. Kemberburgaz, Boğaziçi, Şişli yönünden gelen kollar ise Pangaltı'da birleştikten sonra meydana ulaşırlar. Karnavalın konsepti, her yılın modasına göre değişen kostümler, maskeler giyen insanlar müzik eşliğinde eğlencesini kapsar. Eğlence yaklaşık üç gün boyunca sürer. Müzik grupları karnaval için açık alanlarda kurulan geçici meyhaneleri dolaşır. Tüm Tatavla'da karnaval etkisini görmek mümkündür (Irmak, 2018; Şenyurt, 2012; Türker, 2009).

Şekil 10. Aya Dimitri Kilisesi önündeki araba meydanı karnavalın merkezidir (Pervititch Haritası, 1929)

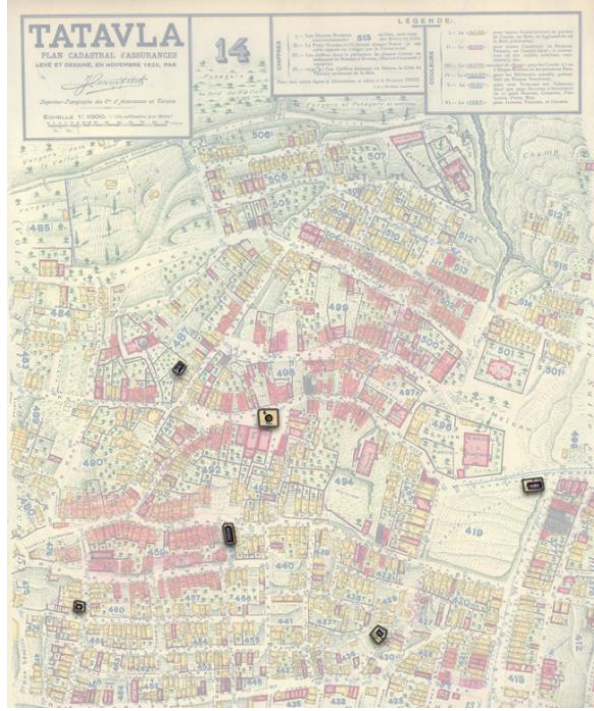
Kasımpaşa tersanesinde çalışan denizcilik alanında uzmanlaşmış grupların çokluğu Tatavla'da sokak isimlerinde ve yer seçimi tercihlerinde göze çarpmaktadır. Her sokakta yaşayan gruplar denizcilik mesleğindeki uzmanlık alanlarına göre kümelenmişlerdir (Irmak, 2018). Ayrıca Kaytancı Sokak, Direkçibaşı Sokak gibi sokak adları bölgede yaşayan insanların gündelik hayatının bir parçası olan denizciliğin kentsel hafızaya yansımaları olduğu söylenebilir. Tatavla'nın kentsel kimliğiyle anılan bir diğer öge ise su kuyularıdır. Atların serbest dolaşarak otlak alan olarak kullandığı dönemlerden kalan pek çok su kuyusu (Şekil 11). Tatavlalılar tarafından kullanılmaya devam edilmiş ve denizcilik terimlerinin sokak adlarında görülmesi gibi su kuyularının bulunduğu sokaklarda bu kentsel ögeyi çağrıştıracak şekilde isimlendirilmişlerdir. Kuyularbaşı, Kuyulubağ gibi sokak adları örnek olarak gösterilebilir. Kamusal mekânda rastgele dağılan çeşmeler aynı zamanda Tatavlalı Rumlar için buluşma ve sosyalleşme mekanlarıdır.

Tanzimat sonrası dönemde bölgenin yeni zenginleri pek çok vakıf ve derneğin kurulmasına öncülük etmiş, mevcutta var olan güçlü ağların pekişmesine pozitif katkıda bulunmuşlardır. Bazı klüp ve derneklerin adları şu şekildedir: Fukara Perver Derneği, Eğitim Derneği, İlerleme Derneği, Ümit Hayır Derneği, Kadın Derneği, Parthenon Rum Futbol Kulübü, Iraklis Jimnastik Kulübü, Hayır amaçlı Dernekler...vb. Tatavla'da Dernek, vakıf ve kulüplerin yanı sıra hem kültürel, hem de dini geleneklerin beslediği günlük hayatın kamusal mekânda pek çok izine rastlamak mümkündür (Türker, 2009).

Günümüz kamusal hayat sirkülasyonunda parklar önemli birer yer tutmaktadırlar. Osmanlı'da kamuya açık park kavramı 1860'larda kent hayatına girmiştir (Çelik, 2019). 19. yy'da Müslüman ve gayrimüslimlerin hayat tarzları birbirinden oldukça farklılık gösteriyordu. 7 Ocak 1875 ve 13 Mayıs 1890 tarihli La Turquie Gazetesi'nde çıkan habere göre Avrupalı yaşam tarzını kamusal alan olan parklara taşıyan gayrimüslimleri gören Müslüman kadınların renkli hayata özenmesi polisin parkları sadece gayrimüslimlerin kullanmasına izin vermesiyle son buldu. Bu durumun Müslümanlarla gayrimüslimler arasında kent algısı ve kentsel kamusal alanın kullanımı bakımından derin ayrılıklara sebep olduğu söylenebilir.

Osmanlı devletinin Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik çıkmasıyla beraber dağılma sürecine girmiştir. İstanbul'da ikamet eden pek çok azınlık grup gibi Rum cemaati de işgal sürecinin herhangi bir zaferle sonuçlanmasına olasılık vermemişlerdir. Kurtuluş savaşı süresince Rumların Yunan Devleti'nden yana taraf olması ve savaşın asıl cephelerinin Yunan Devleti ile mücadeleyle geçmesi, Kurtuluş Savaşı zaferi sonrası Türkler ve Rumlar arasında derin sosyal yarılmanın ana sebeplerinden biri olmuştur.

Lozan Antlaşması ve cumhuriyetin ilanı ile birlikte azınlık hakları güvence altına alınmıştır. Ankara'nın başkent ilan edilmesiyle imar faaliyetlerinin çoğu Ankara'da yoğunlaşmaktadır. Osmanlı devleti ve yeni genç cumhuriyeti birbirinden ayıran temel özelliklerden biri imparatorluk yapısının üniter ve ulus devlet sistemine evrilmesi olduğu söylenebilir. Yeni seküler Türk kültürünün milli sınırlar içerisinde hâkim kılınması için kullanılan araçlardan birinin de kamusal alan ve mekân olduğu görülmektedir.

Şekil 11. Tatavla Aya Dimitri Kilisesi çevresindeki su kuyuları ve çeşmeler (Pervititch Haritası (1929)' ndan üretilmiştir)

1927 yılında cadde ve sokak isimlerinde Türkçe kullanılması zorunluluğu getirilmesiyle (Türker, 2009) birlikte Tatavla'nın geçmişiyle ve kültürüyle bağlantılı olan sokak isimleri bağlamından koparılarak Türkçeleştirilmiştir. Bu durum iktidarın mekânda isimler üzerinden cisimleşerek yeni bir kentsel hafıza yaratma çabası olarak yorumlanabilir.

21 Ocak 1929 tarihinde Tatavla Aya Tanaş Sokak'ta başlayan yangın yaklaşık 500 evi kül etmiştir. 1927 yılında başlayan Türkçeleştirme çalışmaları sırasında sokak, cadde ve meydan isimleri değişen Tatavla'nın yangınla tekrar gündeme gelmesiyle birlikte ilçenin adı Kurtuluş olarak değiştirilmiştir (Irmak, 2018; Türker, 2009). Böylece yaklaşık 400 yıldır kullanılan Tatavla adı tarihe karışır.

1950'lerin sonuna kadar Kurtuluş'ta Rumlar oturmaya devam ettiler. Fener Rum patrikhanesinin 1949 yılında kilise cemaatleri yoluyla yaptığı tahmini sayıma göre Kurtuluş'ta 300, Dolapdere ve Yenişehir'de ise 1154 Rum ailesi yaşamaktadır (Türker, 2009). 1941 Yirmi Kur'a İhtiyatlar Olayı, 1942 Varlık Vergisi, 1955 6/7 Eylül Olayları ve 1964 Sürgünü bölgedeki azınlık nüfusunu ve sosyal hayatını derinden etkilemiştir.

Bölgenin en önemli geleneksel kültürel etkinliklerinden biri olan Tatavla Karnavalı'da 2. Dünya Savaşı yıllarına kadar sürdü. Rum nüfusunun git gide azalması ve küresel çapta büyük yıkıma sebep olan savaşın Türkiye coğrafyasında sıcak çatışma olmasa da ciddi ekonomik yoksulluk etkilerinin yansması sebebiyle sönümlendiği söylenebilir.

«...dün akşamüstü Aya Dimitri Kilisesi yanındaki meydan hemen hemen boştu... Çok az kişi geldi... hiç kimse maske takmamıştı... kısacası dün karnaval yoktu. Karnaval artık anılarımızda kalmıştı.» (Apoveymatini Gazetesi, 17 Şubat 1942)

Türkiye’de sanayileşme atılımları ve büyük kentlerde artan iş olanakları 1960-80 arasında büyük kentlere geniş ölçekli küçük şehirlerden ve kırdan toplu göç dalgalarının yaşanmasına sebep olmuştur (Boratav, 2008). İstanbul en yüksek iç göçü alan şehirlerden biridir. 1960’da 1 milyon 882 bin 92 olan nüfus, 1980’de 4 milyon 741 bine çıkmıştır (TÜİK, 2021).

1974 yılında Kıbrıs Barış Harekati’nin gerçekleşmesiyle Kurtuluşa’ki Rum azınlık nüfusu iyice azalmıştır. Boşalan binalara ve gecekondulara iç göç dalgası sırasında Anadolu’nun çeşitli coğrafyalarından gelen alt gelir ve sosyal gruptan insanların yerleşmesiyle bölgenin kentsel süzülme sürecini yaşadığını söyleyebiliriz. İstanbul’a yeni gelen kentsel öteki grubun bir kısmının Kurtuluşa yerleşmesiyle sosyal hayat yeniden şekillenmeye başlamış, Tatavla’dan miras kalan informal ağları, kentsel suç ve gece hayatı kültürünü o dönem Kurtuluşa yaşayan insanların anılarından elede edilen bilgiler ışığında, yeni gelen gruplar devralarak devam ettirmeye başlamışlardır.

«...Ali abi iyi Rumca konuşurdu... gazinosuna Sinemköy, Tepeüstü, Bozkurt Caddesi, Savaş Sokağı ve civarında oturan bütün gayrimüslimler giderdi...» (Irmak, 2018).

«...o civarın kapıcı aileleri Sivaslı Kürt veya Erzincanlı Türk ailelerdi...» (Irmak, 2018).

«Ali’nin gazinosu ünlü Kürt İdris tarafından satın alındı...» (Irmak, 2018).

Tatavla/Kurtuluş için yaşanan sürecin çok benzeri İzmir ve Ankara’daki Yahudi kümelenmelerinde de gözlemlenmektedir. 1948 yılında İsrail devletinin kurulmasıyla Yahudilerin çoğu ülkemizden göç etmiş, fakat yaşadıkları yapılarla bizlere izlerini bırakmışlardır. İki Yahudi mahallesinde de Yahudilerin göç etmesiyle birlikte, yapılara yoksul aileler ve göçmenler yerleşmiş, bölgelerde güvenlik sorunu, yapıların malzeme ve yapısal sorunları, ıslak hacim yetersizlikleri gibi sorunlar yapıların terk edilmesine neden olmuştur. Ayrıca yapıların düşük kiralarla birçok aileye birden kiraya verilmesi, niteliksiz kütle ve mekânsal değişiklikleri beraberinde getirmiştir. Bu durum ise yapıların orijinalliklerinin bozulmasına sebep olmaktadır (Şekil 12).

Şekil 12. Kortijo evlerinin günümüzdeki durumu (Sosyal Hizmetler Uzmanı, 2021)

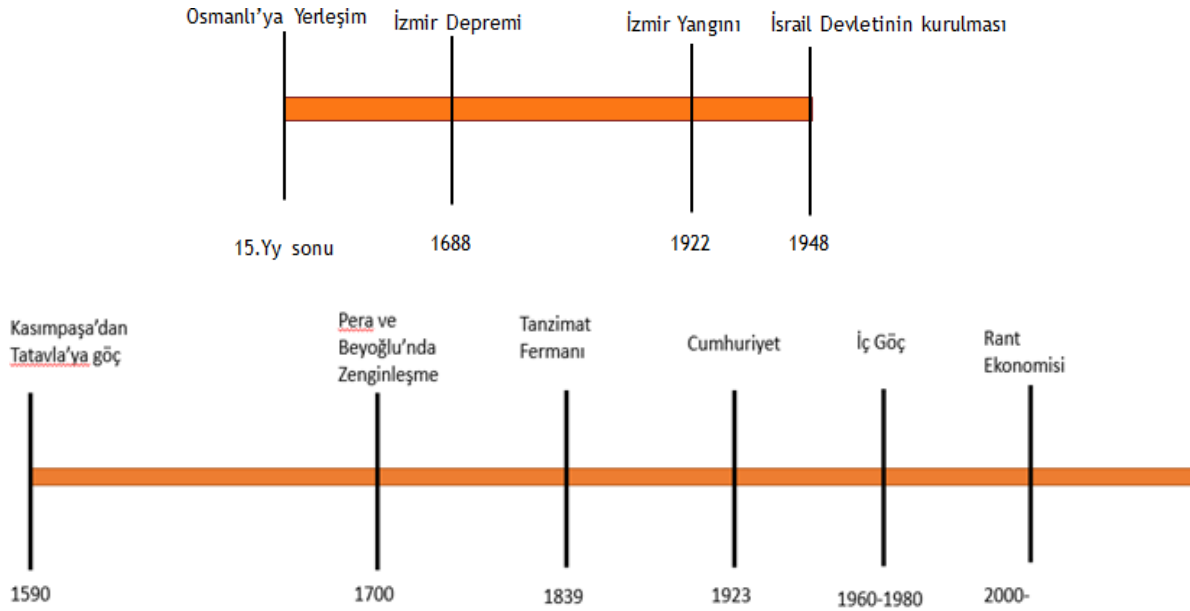
2000’lere gelindiğinde İstanbul’un hemen hemen her köşesinde gözlemlenebilen toprak ve mülk rantına dayalı kentsel gelişme modeli Kurtuluş ve yakın çevresinde de gözlemlenebilmektedir. Büyük ofis ve konut binalarının Kurtuluş’un silüetinde yer almaya başlaması ve her asfalt yenileme işleminde daha da alt kotta kalan mahallenin tarihi ve kültürel mirası tamamen görünürlüğü ve önemini kaybetmiştir (Şekil 13).

Şekil 13. Sırasıyla Ant-Hill Kuleleri, tarihi kuyu, tarihi çeşme (Facebook, 2021)

4. Tartışma ve Sonuç

Etnik grupların bulunduğu Yahudi ve Rum mahalleri geniş bir tarihi kapsam ve süreç incelendiğinde farklı kırılma noktaları olduğu görülmektedir. Bunlar: Tanzimat fermmanı, etnik ve mezheplere göre ayrılmış toplumdan cumhuriyetle birlikte ulus devlete geçiş, yangınlar ve göç dalgaları olarak sıralanabilir (Şekil 14).

Şekil 14. İzmir Yahudi Kümelenmesi ve İstanbul Tatarla Rum Kümelenmeleri için önemli olaylar zaman çizelgesi (Yazarlar tarafından üretilmiştir)

Rum ve Yahudi kümelenmelerindeki konut üretimi ve yaşantısı kıyaslandığında, inanç faktörünün önemli birer etken olduğu anlaşılmıştır. Yahudi konut tipi olan Kortijolarda içe dönük plan tipi ve mahremiyet vurgusu göze çarparken, Rum yerleşiminde konut-sokak ilişkisinin kurulma çabası dikkat çekicidir. Yahudilerin yaşadığı bölgelerde azınlık olması ve gizlenme isteklerinden dolayı bir arada olacak şekilde örgütlenmişlerdir. Bu durum ise dışa kapalı, içe açık mekânlardan oluşmuş, farklı bir mahalle dokusu oluşmasına neden olmuştur. Benzer ayrışma, kültürel, kamusal hayatta da gözlemlenmektedir. Rum yerleşimi olan Tatarla'da meyhane, taverna gibi gece kültürünün var olması, ilerleyen süreçte bira bahçeleri gibi yeni kentsel sosyal donatıların sosyal hayata daha kolay entegre olmasında etkili olduğu söylenebilir.

Tatarla'da Tanzimat dönemine kadar olan yapı üretimiyle, Tanzimat sonrası yapı üretim üslubu ve potansiyeli birbirinden net olarak ayrılmaktadır. Bu durumdaki tek etkenin yasakların gevşemesi olarak söylemek yetersiz kalacaktır. Aynı dönemlerde bölgedeki gelir seviyesinde ciddi artışta etkenlerden biri olduğu söylenebilir.

İki farklı etnik kümelenmede de içsel kuvvetli sosyal ağların oluştuğu anlaşılmıştır. İstanbul Tatavla'da sosyal ağların sadece Rumlar arası değil, aynı zamanda Pera bölgesindeki gayrimüslimlerle de kurulması Yahudi kümelenmelerinden ayrılan en önemli özelliklerinden biridir. Bu paralellikte sadece etnik benzerliğin değil aynı zamanda dinsel olarak birbirine yakın inanç gruplarının da sosyal ağ kurmada başarılı olabileceği anlaşılmaktadır. Ancak Tatavla'daki dışsal ağların ağırlıklı olarak bölgedeki suç besleyen aktörlerle olması, bölgenin sosyo kültürel kimliğinin oluşmasında belirleyici faktörlerden biridir.

Cumhuriyetle birlikte Yahudi ve Rum mahallelerindeki homojen yapı kırılmıştır. İç göç dalgası nüfus demografisinin dramatik şekilde değiştiği kentsel süzülmenin yaşandığı döneme denk gelmektedir. Ancak anı kitapları ve kaynaklar Rum ve Yahudi mahallelerinde sükunetin devam ettiğine işaret etmektedir. Bu durum sosyal sermaye ve karşılaşma teorilerinde bahsedilen etkileşim halinde olan farklı gruplar arasında düşmanlığın azalabileceği yönündeki önermeyi destekler niteliktedir.

İstanbul, İzmir ve Ankara'da bulunan Yahudi ve Rum mahallelerinin her zaman azınlıklara ya da öteki gruplara bir şekilde ev sahipliği yaptığı gözlemlenmiştir. Ancak ötekiye ve çeşitli kültürlere ev sahipliği yapan bu mahallelerde ne yazık ki fiziki mekandaki tarihin ve kentsel hafızanın yavaş yavaş silindiği göze çarpmaktadır. Yahudi ve Rum'ların göç etmesi ile birlikte yapılara yoksul aileler ve göçmenler yerleşmiş, bölgelerde güvenlik sorunu, yapıların malzeme ve yapısal sorunları, ıslak hacim yetersizlikleri gibi sorunlar yapıların terk edilmesine neden olmuştur. Ayrıca yapıların düşük kiralarla birçok aileye birden kiraya verilmesi, nitelsiz kütle ve mekânsal değişimleri beraberinde getirmiştir. Bu durum ise yapıların orijinalliklerinin bozulmasına sebep olmuştur.

Teşekkür ve Bilgi Notu

Bu çalışma, 27-29 Ekim 2021 Isparta-Türkiye 1. Uluslararası Mimarlık Bilimleri ve Uygulamaları Sempozyumu (1st International Architectural Sciences and Applications Symposium" (IArcSAS-2021)'unda sunulmuş ve özet kitapçığında basılmıştır. Makalede ulusal ve uluslararası araştırma ve yayın etiğine uyulmuştur. Çalışmada etik kurul izni gerekmemiştir.

Yazar Katkısı ve Çıkar Çatışması Beyan Bilgisi

Makalede tüm yazarlar aynı oranda katkıda bulunmuştur. Herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynaklar

- Alesina, A. ve La Ferrara, E. (2005). Ethnic diversity and economic performance. *Journal of Economic Literature*, 43 (3), 762–800.
- Algan, Y., Hémet, C. ve Laitin, D. D. (2016). The social effects of ethnic diversity at the local level: A natural experiment with exogenous residential allocation. *Journal of Political Economy*, 124(3), 696–733.
- Assmann, J. ve Czaplicka, J. (1995). Collective memory and cultural identity. *New German Critique*, 65, 125.
- Auge, M. (1996). Non-places: Introduction to an anthropology of supermodernity. *Capital & Class*, 20(3), 144–145.
- Bağımsız İletişim Ağı. (2021). Erişim adresi (10.11.2021):<https://bianet.org/>
- Bahar, B. L. (2003). *Efsaneden Tarihe Ankara Yahudileri (Vol. 27)*. Pan Yayıncılık, İstanbul.
- Boratav, K. (2008). *Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985*. İmge Kitapevi, İstanbul.
- Boschma, R. A. (2005). *Proximity and innovation: A critical assessment*. Regional Studies.
- Burt, R. S. (2017). *Structural Holes versus Network Closure as Social Capital*. İçinde Social Capital (ss. 31–56). Routledge.
- Chaix, B., Merlo, J., Evans, D., Leal, C., & Havard, S. (2009). Neighbourhoods in eco-epidemiologic research: delimiting personal exposure areas. A response to Riva, Gauvin, Apparicio and Brodeur. *Social Science & Medicine*, 69(9), 1306-1310.

- Coleman, J. S. (2009). H. Chapter 2. *Knowledge and Social Capital*, 17.
- Connerton, P. (1989). *How Societies Remember*. Cambridge University Press.
- Coser, L. A. (1992). *Maurice Halbwachs: On Collective Memory*. İçinde Heritage of Sociology.
- Çelik, Z. (2019). *19. Yüzyılda Osmanlı Başkenti Değişen İstanbul*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- De Amicis, E. (1896). Constantinople.
- De Hammer, J. (1830). *XXII. Memoir on the Diplomatic Relations between the Courts of Dehli and Constantinople in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*. Transactions of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland, 2(2), 462-486.
- Facebook. (2021). Erişim Tarihi: 12.12.2021, Erişim adresi: <https://www.facebook.com/tatavladankurtulusa>
- Google Earth. (2021). Erişim Tarihi: 12.10.2021, <https://earth.google.com>
- Gök, N. (2009). 19. yüzyıl ortalarında Ankara Yahudilerinin sosyal-iktisadi durumu. *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi OTAM*, (26), 117-140.
- Hanlon, N. (2009). *Social Capital*. 10, 165–170.
- Hammer-Purgstall, J. V. (1822). Constantinopolis und der Bosphoros. Reprint of.
- Hanlon, G. (2009). In Praise of Refeudalization: Princes and Feudataries in North-Central Italy from the Sixteenth to the Eighteenth Century. In *Sociability and Its Discontents: Civil Society, Social Capital, and Their Alternatives in Late Medieval and Early Modern Europe* (213-225).
- Hosanli, D. A. ve Altinöz, A. G. B. (2016). Ankara İstiklal Yahudi mahallesi: Tarihi, dokusu ve konutları. *TÜBA-KED Türkiye Bilimler Akademisi Kültür Envanteri Dergisi*, (14), 71
- Hristodulu, M. (2013). *Tatavla Tarihi*. İstos Yayınları, İstanbul.
- Irmak, H. (2018). *Tatavla'dan Kurtuluş'a*. Aras Yayınları, İstanbul.
- İlter, F. (1996). Ankara'nın eski kent dokusunda Yahudi Mahallesi ve Sinagog. *Bellekten-Türk Tarih Kurumu*, 60(229), 719-743
- İzmir Jewish Heritage Project. (2021). Erişim adresi (12.12.2021):<http://www.izmirjh.com/ana-sayfa/birinci-yahudi-mahallesi/havra-sokagi/>
- Karavia, I. N. (1933). *Allote Ke Tora*, İstanbul.
- Kemeraltı Çarşısı Web Sitesi. (2021). Erişim adresi (12.12.2021):<http://e-kemeralti.com/havra-sokagi-bir-cazibe-merkeziydi/>
- Kesler, C. ve Bloemraad, I. (2010). Does immigration erode social capital? the conditional effects of immigration-generated diversity on trust, membership, and participation across 19 countries, 1981-2000. *Canadian Journal of Political Science*, 43(2), 319–347.
- Lin, N. (2002). *Social capital: A theory of social structure and action* (Vol. 19). Cambridge University press.
- Marion, C. F. (2019). *1890'larda İstanbul*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Marion-Crawford, F. (1890). 1890'larda İstanbul. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 3, 49.
- Ostrom, E. (1990). *Governing the commons: the evolution of institutions for collective action*.
- Pervititch Haritası. (1929).
- Putnam, R. D. (1993). What makes democracy work?. *National Civic Review*, 82(2), 101-107.
- Shaw, S. J. (1970). The central legislative councils in the nineteenth century ottoman reform movement before 1876. *International Journal of Middle East Studies*, 1(1), 51–84.

Spataris, H. (2011). Biz İstanbullular Böyleyiz. Kitap Yayınevi, İstanbul.

Sosyal Hizmetler Uzmanı. (2021). Yahudilerin Yok Olan Tarihsel Mirası: Kortejo Evleri. Erişim Tarihi: 11.11.2021, <https://www.sosyalhizmetuzmani.org/kortejaevleri.htm>

Şenocak, B. (2003). Levant'ın Yıldızı İzmir: Levantenler, Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler (Vol. 1). Şenocak Kültür Yayınları, İzmir.

Şenyurt, O. (2012). Osmanlı Rum Cemaatinin Osmanlı Mimarisindeki Temsiliyeti. Doğu Kitapevi, İstanbul.

Türker, O. (2009). Osmanlı İstanbul'undan Bir Köşe Tatavla. Sel Yayıncılık, İstanbul.

Türkiye İstatistik Kurumu, (TÜİK). (2021). Türkiye'de Kentsel ve Kırsal Nüfus Verileri. Erişim Adresi (12.12.2021):<http://tuik.gov.tr/>

Yalçın, V. Yahudilerin Yok Olan Tarihsel Mirası: Kortejo Evleri. Erişim Adresi (09.10.2021): <https://www.sosyalhizmetuzmani.org/kortejaevleri.htm>

Zeren, M. T. (2019). İzmir'de Seferad Mimarisi ve Sinagogları. Yalın Yayıncılık, İstanbul.

The Effect of Historical Transformation of Ethnic Clusters on Social Capital and Spatial Production: The Case of Jewish and Greek Neighborhoods

Summary

The historical and regional context is influential on private and public realm creation practices, the engagement of communities with one another, and the bond they establish with the environment. Social capital, a study concept in social sciences, is examined at two levels of analysis, individual and social. While the first defines people's achievements and psychological well-being on a personal level, the second refers to the existence of collective values on a social level, such as in a person's family, workplace, school, and society (Burt, 2017; Putnam, 1993). While studies of social capital focus on the demographic, ethnic, socioeconomic, and cultural structures of individuals, societal studies of social capital have shifted their focus to macro-scale indicators to describe the similarities and differences in network structures among communities.

In urban geography, ethnic and cultural groupings may not always have a homogeneous and regular distribution. At the same time, the distribution of various community groupings inside the city may not coincide with the boundaries of administrative entities (district, neighborhood, etc.). The identities of the neighborhood peripheries may be dissimilar (Chaix et al., 2009). Therefore, it would fall short of saying that identities and cultural patterns are generated only in living quarters and are incorporated into urban networks near the residence. On a macro scale, interaction with different cultural patterns growing in the immediate surrounding, business circulation within the city, and diplomatic and political actions also have an impact on the social structure and behavior in a given region (Kesler & Bloemraad, 2010).

The structure of social interaction networks, which are part of social capital, and micro and macro-scale factors forming social memory is affected by cause-effect relationships that occur in the historical flow, such as wars, regime changes, migration, political decisions, and transformations in socio-economic and socio-cultural structure. The ability to generate and demand the public sphere is directly related to social capital. Furthermore, the public sphere is a crucial venue for the reservoir and maturation of social memory (Ostrom, 1990; Putnam, 1993). In this context, it will be remarkable and meaningful to trace the social memory in the form of reflection on the breaking points in the historical process affecting a specific region and the changes in the social structure that resulted from the public sphere of the urban space accordingly.

The study examines the impact of historical changes on ethnic groups' interaction with each other and with the city in the axis of districts of Kurtuluş (Tatavla), which is a Greek settlement, İzmir-Kemeraltı/Karataş, which is a Jewish settlement, and Ankara-Anafartalar/Denizciler, which all spans the Ottoman period and the Republican period. Therefore, the goal is to specify the variations between the period of the Ottoman Empire, which was divided into ethnic and denominational groups, and the perception and generation of the public sphere in the nation-state structure.

A detailed historical analysis was used as the research method. In this context, old maps, memoirs, and photographs, as well as literature writings were significant sources of the study. Using old maps and photographic sources, the building density, street texture, building layout, building heights, and facade characteristics were investigated. The comparison was aimed at the urban morphological alterations and social transformations within the periods themselves by constructing sub-headings according to historical breaking points. The findings were interpreted in relation to the conceptual framework.

The findings for the Greek settlement cluster are gathered under the following headings;

With the elevating demand for trained persons to work in the shipyard in Tatavla, a Greek village, in Kasımpaşa, many Greek prisoners of war sailors were transferred from the Aegean Islands to in Kasımpaşa to settle and work in the shipyard. These captives who began to work in the shipyard soon became Ottoman citizens and moved to the nearby Greek village, Aya Dimitri. With the arrival of the Greek community in Kasımpaşa and the Greeks working in the shipyard nearby Aya Dimitri Village, the

region became densely populated with Greeks. The populace began to refer to the Dimitri Village as Tatavla because of the number of horse barns abandoned by the Genoese syce (Irmak, 2018; Türker, 2009).

The abundance of the maritime-specialized groups working in Kasımpaşa shipyard draws attention to the street names and site selection preferences in Tatavla. Another element associated with Tatavla's urban identity is the water-wells. For the Greeks of Tatavla, the fountains strewn across the public domain serve as gathering and socializing places.

In the 19th century, the commercial privileges developed by the capitulations caused the Ottoman Empire's economic mobility to pass to the Europeans. Between 1840 and 1880, the city of Istanbul, which had become a lucrative market for European traders, welcomed almost 100,000 non-Muslim immigrants. A great majority of the newcomers settled in the Galata-Pera and Beyoğlu regions. With the addition of domestic migration and current population growth to the emigration flow, the population of Istanbul grew from 400,000 to 850,000 in a short period, such as 40 years. According to the census conducted in 1886, 44% of the population living in Istanbul was classified as Muslim, 17.5% as Orthodox Greek, 17% as Armenian, 5% as Jewish, and the remaining 15% as other (Shaw, 1970).

The rise of informal networks and crime-based trade within the region stretching to Beyoğlu, Pera, Tatavla, and Kasımpaşa, where foreigners were clustered densely, can be attributed to the privileges granted for foreigners and the loss of power in the Ottoman central administration. The non-Muslim class, which consists of the region's wealthier upper-income people, has become a trafficking structure due to events in and around Tatavla. It is possible to encounter a description of this situation in several memoirs.

The Tatavla Carnival is one of the most significant festivals identified with Tatavla culture. Greeks, who organize entertainment with various costumes and masks, congregate in advance in urban spaces not intended for carnival gatherings and shows, and they celebrate the carnival.

With population growth in the region following the Pera fire and the advent of the horse-drawn tram into Istanbul's daily life, new settlements began to fill the gaps between Tatavla and Beyoğlu-Pera. Along with the tram, wide and paved roads are included in the transportation planning (Çelik, 2019). The horse-drawn tram line does not reach Tatavla. After the horse-drawn trams were converted to a rail system in the first quarter of the 20th century, then the tram system came to the front of the Aya Dimitri Church, passing through Sinemköy and Feriköy, according to Pervititch Maps (1929) of the new lines added after the horse-drawn trams were converted to a rail system.

The rights of minorities were secured with the Treaty of Lausanne and the proclamation of the republic. With its designation as the capital city, the prevalence of urban planning operations was concentrated in Ankara. It is possible to state that the transformation of the imperial structure into a unitary and nation-state system is one of the primary elements that distinguish the Ottoman state and the new young republic from each other. It is evident that one of the tools used to make the new secular Turkish culture prevailing within national borders is the public realm and space. The fire that started in Tatavla Aya Tanaş Street on January 21, 1929, burned about 500 houses down. During the making Turkish attempts, which began in 1927, the names of Tatavla's streets, main roads, and squares were changed, and the name of the district was converted into Kurtuluş after it came to the fore again with fire (Irmak, 2018; Türker, 2009). Thus, the name Tatavla, which has been used for about 400 years, became history.

After the Cyprus Peace Operation in 1974, the Greek minority population in the Kurtuluş district shrank dramatically. Peace Operation in 1974. We may conclude that the region underwent gentrification by the settlement of low-income and social groups migrating to vacant buildings and slums from various geographies of Anatolia during the domestic migration wave. With the arrival in Kurtuluş of a portion of the other urban groups that had to come to Istanbul, social life began to reshape again, and the Tatavla-inherited informal networks, urban crime, and nightlife culture were taken over and continued by the newly arrived groups, based on the information acquired from the memories of people living in Kurtuluş at that time.

By the 2000s, the urban development model based on ground and property rent, which can be witnessed in nearly every corner of Istanbul, had also spread to the Kurtuluş district and its surroundings. The fact that large office and residential buildings have begun to appear in the silhouette of Kurtuluş, and the historical and cultural legacy of the neighborhood, which remains at a lower level with each asphalt renewal procedure, has entirely lost its visibility and significance.

The findings for the Jewish settlement cluster are grouped under the following headings;

Towards the end of the 15th century, the Ottoman Empire embraced Jews people exiled from Spain and Portugal since they had high experience in commerce and science. Jews' safety of life and property rights were ensured by their residence within the border of the Ottoman Empire, and they were also given the freedom to choose their religion. In many ways, this migration contributed to the development of Ottoman cities (Zeren, 2019). The provinces of Izmir and Ankara were among the most densely settled areas. Izmir – Kemeraltı and Karataş districts, Ankara – Anafartalar, and Denizciler regions were noteworthy in terms of the cluster of Jewish density.

For about 400 years, Jews lived in Izmir, leaving behind various synagogues and examples of civil construction. The textures of the Jewish communities in Kemeraltı and Karataş Regions have been preserved, and there are intense Jewish structures specifically in Havra Street, Rabbibaşı, Erfati, Hurşidiye, Çavez, Bene Israel, and Sonsino neighborhoods (Zeren, 2019).

The Jewish community mirrored the cultural features of Spain and Portugal to the regions of Izmir, which have similar climatic characteristics, and they reflected the neighborhood textures with home styles known as 'family house,' in other words, 'Cortijo' in Spanish. The Cortijo has an introverted plan type and consists of duplex house structures enclosing four sides of a courtyard, allowing very crowded families to live together. The single or two-story housing types lined up on the street side are other types of Jewish housing. A courtyard is positioned next to the street texture. These housing arrays allow Jews to live together in an atmosphere of solidarity while maintaining their privacy. In residential types, there are communal areas (WC, bathroom, kitchen, etc) and outbuildings on the ground floor, while bedrooms are on the upper floors. In the courtyards, however, there are usually fountains for cooling purposes.

Thanks to the cultural and social opportunities that the city of İzmir provided at the time, it resulted in a differentiation between Ankara and İzmir public life. Chief among these differences is that there are glossy cultural activities such as the very ostentatious celebration of religious holidays, theater plays, and wine tasting festivals staged in Synagogue Street (Figure, 8) (Şenocak, 2003). The Greeks of İzmir, however, are more dominating in urban life, owing to the generally introverted nature of the Jewish community.

The following is the changeover process for some buildings that are significant in Jewish culture and daily life: On Havra Street, behind the Etz Hayim Synagogue and Popularya School, there was a bar owned by Hacı İbrahim in 1871. The Wine Factory, which was owned by Halifa Politi, was built in 1895 in what is now known as Akin Passage today. According to the document dated 1871, the Akin Passage was a foundation land to which belong the school in 1871.

With the establishment of the State of Israel in 1948, many Jews living in Turkey began to immigrate to the newly established state. The abandoned Jewish buildings remained neglected for years and began hosting the disadvantaged urban groups. The building known as Manisa Akhisar Hotel, the subject of the documentary 'One Courtyard, One City', might be used as an example of the Cortijo houses that were utilized as Jewish living quarters and have survived till today. The structure, which is still in use today with a residential section around the courtyard, brought different life stories together.

Based on the results of both ethnic clusters, the findings of the study were grouped under the following headings;

Various historical breaking points are discovered when the Jewish and Greek neighborhoods, where ethnic groups lived, are evaluated by broad historical scope and process. The Imperial Edict of Gulhane, the transition of the republic from an ethnically and sectarian society to a nation-state, and fires and migration waves are listed among them. The homogeneous ethnic structure in Tatabla has positively

triggered the nurturing of social capital and enabled the generation of informal and robust interaction networks. The regional entertainment culture has manifested itself in routine events such as carnivals and urban equipment such as taverns and pubs. With the establishment of the Republic, the homogeneous structure in the Jewish and Greek neighborhoods was broken. Domestic migration coincided with a period of urban infiltration, during which the population's demographics altered substantially. However, memoirs and literature indicate that the Greek and Jewish quarters are still at peace. It is noteworthy that the effect of the nation-state understanding on the Greek and Jewish neighborhoods during the transition from the imperial regime to the republic was an attempt to interfere with urban memory only through names, rather than an attempt to dominate the urban macroform, buildings, and public sphere. However, it is very tragic that history and urban memory in physical space are gradually being obliterated in these communities that house the marginalized and diverse cultures. With the migration of Jews and Greeks, poor families and domestic immigrants occupied the buildings, and difficulties such as security in the regions, material and structural issues of buildings, and lack of adequate wet areas caused the structures to let abandoned.